

Рецензия

за дисертацията на Никола Венков на тема „Джентрификация на Женския пазар–
конструиране на градски политики и трансформация на местните отношения“
представена за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ по
специалност 3.1. Социология, антропология и науки за културата

от професор Антоний Тодоров Тодоров, д.п.н., Нов български университет,
специалност 3.3. Политически науки

Рядкост е рецензентът на една докторска дисертация да започне със заключението, че става дума за един пълноценен, новаторски и интердисциплинарен изследователски труд, чудесен пример на систематично научно изследване, прилагашо добре подбран и отлично конструиран изследователски инструментариум и основаващ се на надежден и мащабен емпиричен материал. Ако добавя към това и избрания от автора подход на саморфлексията като изследовател, резултатът е повече от обещаващ. Разбира се, това необичайно въведение към рецензия, от която се очаква да бъде преди всичко критична, няма да замени нейното заключение, но реших да започна така под впечатлението на внимателното изчитане на текста на дисертацията. Забележителен също така е и начинът, по който едно на пръв поглед ограничено, малко, дори в някакъв смисъл „езкотично“ пространство – Женският пазар в София – се конструира като терен за изследване на българското общество и особено неговия посткомунистически период. Конкретният изследователски обект именно защото е конкретен позволява добре аргументирани и много по-мащабни заключения върху организацията на обществения живот изобщо.

Първото, което прави впечатление, е изследователското поле, в което е развито изследването. То е интердисциплинарно в онзи рядък в практиката смисъл не само на паралелна мобилизация на идващи от различни дисциплини методологии и подходи, но на конструиране на собствена методология, събираща полетата на социологията, антропологията и политологията. Авторът демонстрира завидна методологическа грамотност, вероятно и заради опита му в предишната му докторска дисертация в областта на математиката. Представеният текст е вероятно добър пример за това, че границите между науките, самоназоваващи се като „точни“ и хуманитаристиката е въпрос на условност, произтичаща от властовите разделения в академичната общност, а не от съдържателни различия в предмета на техния интерес.

Разбира се, като рецензент, именно поради тази интердисциплинарност, едва ли ще бъда в състояние да оценя всички страни на изследването. Като политолог ще се съсредоточа върху аспекта на политическото, който в крайна сметка пронизва цялото изследване.

Методологическата грамотност на автора проличава на второ място в прецизното дефиниране на предмета на изследването и на неговата цел. Предметът е „концептуализиране на градската политика, дефинирана достатъчно общо като процеса и арената, в които разнородните участници в градския живот постигат общо разбиране за или реализират конфликтите относно условията на съвместния живот в града“. Една работа, която тръгва от социологията на града и антропологията на града, отива към политическото, постигането на рамката на съвместното живеене, включително чрез разрешаването или канализирането на вътрешните конфликти по този въпрос. Нещо повече, авторът обяснява като „патос“ на неговата конструкция на понятието „градска политика“: „освен обичайно схващаните като политика публично ориентирани и рационализирани действия, тя да обхване и онова, което иначе представя себе си като чисто технически и технократски процес на подобряване на града и на всекидневно администриране“. Намерението му, отлично реализирано в изследването, е да открие и изведе политическите аспекти на иначе представяните като „технически“ решения, да „разобличи“ технократския метод като политически, да покаже, че няма политически неутрален „мениджмънт на града“.

За целта на изследването си авторът конструира „политическото многообразие“ като теоретичен обект. Той обяснява, че „изборът на наименованието „политическо многообразие“ (political manifold) ползва математическия обект „многообразие“ в закачлива аналогия с мобилизираната от Бурдийо метафора, когато той наименова своите „социални полета“ по образец на векторните полета в математиката (т.е. „полета от сили“). По смисъла на конструираното понятие, това може да се разбира и като „многополие“, иначе многообразие може да подвежда към друго понятие – плурализъм – което има дълга история, но и друго съдържание.

Работата с понятията е, на трето място, една безспорна заслуга на дисертацията. Авторът обръща особено внимание на употребата на понятията, на тяхното конструирание при нужда, на анализа на парадигмите на тяхната употреба. Той показва завидна култура в тази област и вероятно опитът му с математиката несъмнено му е бил от полза.

В глава 3 тази работа е най-видна. Авторът съчетава две методологически школи в социалния анализ, но отбелязва, че досега те рядко са били срещани една с друга: анализа на социалните полета на Пиер Бурдийо и дискурсната теория вдъхновена от Ернесто Лаклау. Това начинание е подкрепено от конструирание и уточняване на употребата на понятията като: „политическо многообразие“ (political manifold на английски, но не е ясно защо в много случаи английският вариант е използван като единствено валидна референция, дори когато става дума за неанглоезични в оригинала си текстове); градска политика (дефинирана като „процеса и арената, в които разнородните участници в градския живот постигат общо разбиране за или реализират конфликтите относно условията на съвместния живот в града“);

политическо действие („онова, което засяга съдбите на други субекти“); политиката („всеки опит да се управлява съжителството е политика“). От интерес е и оригиналното разсъждение за връзката между понятията символно и материално.

На четвърто място сред несъмнените достойнства на работата е и нейната емпирична база. Авторът е направил 95 качествени интервюта, част от общо 870 страници транскрибирани материали. Той е интервюирал различни хора: стари жители на квартала, ангажирани с инициативния комитет „Възраждане“, напуснали квартала жители, работещи в квартала, посетители на пазара, продавачи (включително нерегламентирани), както и общински съветници от различни партии. Авторът също така е прегледал над 300 единици от онлайн издания за периода 2008-2015 г., от два всекидневника и един седмичник, както и около 80 телевизионни репортажа от пазара за периода 2010-2015 г. Представени са и архивни снимки, цитирани са и разнообразни архивни материали. Налице е оригинален емпиричен материал, използван с вещина и не просто като илюстрация, а като съществена част на рефлексията и аргументацията.

Макар темата да е Женският пазар в София като съсредоточие на обществени и политически отношения, но и като мини модел на софийското (и българското) общество, като терен за разбиране и изследване на българския посткомунизъм (и донякъде на българския комунизъм, поради това), представената дисертация отваря много по-широк въпрос – за връзката между пазара (този път в общия смисъл) и политиката. Всъщност това, според мене, е и основният фокус на работата. Това личи особено с мобилизирането на мислители като Ернесто Лаклау, Шантал Муф, Славой Жижек, Дейвид Харви, все интелектуалци и мислители на радикалната критика на пазара. Въпросът ми е, дали в крайна сметка представената работа не изследва последиците от налагането на пазарните логика върху сфери, които са им чужди, като политиката, например.

Авторът пише: „В пазарното либерално общество се приема, че най-голяма отговорност официалните управленски институции имат към обществените пространства на града. За значителна част от градската територия, властите имат само ролята на създател и арбитър на абстрактни правила и закони, които да регулират дейността и възможностите пред частните субекти. От тях се очаква обаче да бъдат пряко ангажирани с визията на обществените пространства (или „публични зони на града“) – с тяхното замисляне, поддържане и финансиране.“ Публичните пространства като ангажимент на публичните власти, публичните пространства като не-частни, общодостъпни пространства, които трябва да съществуват и бъдат пазени? Всъщност въпросът е, защо са нужни публични пространства в едно „пазарно либерално общество“? Нали пазарът се смята за „естествен регулатор“ и тогава публичните пространства би следвало да бъдат само и единствено онова, което държавата като агент на пазара е могла да откупи в обществена полза, стига да е имало, какво да откупи и да е предложила най-изгодната цена.

Авторът подчертава, че „критическите градски изследвания биха отбелязали, че общинските власти успешно се интегрират в хегемонния неолиберален режим и търсят да вкарат в пазарно обращение досега пренебрегвани райони на града (например в съюз с наднационални инвеститори като Европейската банка за възстановяване и развитие, осигурила финансирането на финалния етап на проекта за реконструкция). Може би изненадващо, но политиката за реконструкция не е просто решение „отгоре“ на общинските власти. Тя стартира от мобилизация на местните собственици, които призовават през 2005 г. за ограничаване на пазара и изискват от властите да проявят загриженост за тяхното качество на живот, защото са жители на центъра на града.“ На пръв поглед това разсъждение твърди, че противно на очакванията на критическите градски изследвания, реконструкцията на Женския пазар в София не е резултат от „огъването“ на общината пред „неолибералната хегемония“, а резултат от натиска на околните жители, искащи да си присвоят това място като тяхно публично място. Но остава настрана обстоятелството, че този натиск се вписва в една силна логика на „приватизация на всяка цена“, с която описваме обичайно неолибералния модел, и която никак не е чужда и на Софийска община. Резултатът е, както показва и цялото изследване, джентрификация на мястото, а с това и радикална промяна на неговия социален статут.

Така едно публично пространство, отворено за определена публика (всъщност доста широка) се трансформира пак в публично пространство, но което не е отворено за всяка публика, то е място за една по-отбрана публика, за средната градска класа, но не и за онези, с чието присъствие Женският пазар в София е останал в историческата памет. Нещо като днешните молове – публични пространства, осигуряващи сигурност и удобство, но очевидно затворени (недостъпни) за бездомници или подобни на тях, които са „нежелани“ и винаги са бързо отпъждани от охраната.

Историческият образ на Женския пазар, както го показва изследването на Никола Венков, е бил няколко неща едновременно, още в едно много близко минало на 1990-те години. За медиите той е бил „форумът на обикновения човек“ и затова, „когато има нужда от „мнението на народа“ по актуални събития, се изпраща телевизионен екип да анкетира“, а политиците „минават през пазара в предизборни кампании, когато искат да срещнат народа“. Освен това Женският пазар е бил и „единственото голямо средище на интензивна търговия на дребно и все повече започва да изглежда като аутсайдер и жив остатък от Прехода“. Моловете ликвидират тази дребна търговия, не оставят място за нея, премахват разнообразни практики, но заедно с това и публични места в града, където пазарът функционира „по учебник“, на основата на търсенето и предлагането. В големите вериги такава логика изглежда неналична – клиентът няма начин да изрази своето „търсене“, така че да повлияе на предлагането, отношенията са абсолютно анонимни. На Женския пазар клиентът може да си поиска нещо, което утре продавачът да му достави, ако го няма в момента. С основание авторът говори за „очакванията, останали от 80-те и 90-те за *старата роля* на пазара като място за

директна среща с производители“ (оценявам именно подчертаването на „старата роля“ на този пазар).

Смятам за добра перспектива в изследването аргументирането на тезата, че „проектите за градско обновяване“ не са просто „реакции на дефектите в градското пространство, както те са възприемани от технократичните елити и хегемонното обществено мнение“, а че са основани неявно „на социално произведената йерархична подредба на пространства и характеристики“, което „проблематизира претенцията за техническа неутралност в градското планиране и дизайн.“ Но ако с това авторът отстоява тезата, че няма неутрален мениджмънт или администрация, то следва да си отговори и на друг въпрос: дали пазарът (не Женският пазар, а изобщо) е неутрален механизъм сам по себе си? И доколко пазарните съотношения са резултат от анонимното и масово търсене и предлагане, а не от стратегически позиции, които се отнасят много повече до политическа власт.

Разбира се, цялата тази проблематика е актуална и силно дискутирана през последните години, а и темата не е специфично насочена към отношението между пазара и политиката, въпреки че всъщност я засяга значително, ако ли не съществено. Но тук към несъмнените достойнства на представената дисертация бих добавил и собствения опит на автора, който той мобилизира като важен изследователски ресурс. Това той обстойно разглежда в глава 5. Участието и наблюдението на ефектите от проекта „Невидимият женски пазар“ безспорно допринася за авторовите тези и за общото разбиране на ситуацията. В приложението, оформено като глава 7, арт-инициативата „Невидимият Женски пазар“ е обстойно представена. Наистина авторът на няколко пъти поставя въпроса за етиката на изследването, но мисля, че един от въпросите в тази връзка би бил дали такава инициатива не съдейства в крайна сметка за „джентрификацията“ на Женския пазар и за промяната в неговите обитатели-публика. Както навлизането като био-продукти във веригите от супермаркети на продукти като елдата или киноата води до превръщането им в недостъпна храна за онези, за които дотогава това е била основна храна.

Накрая на своята работа авторът коментира избраната първа дума на заглавието на своята тема – джентрификацията. И, парадоксално, обяснява, че заглавието „може да бъде преведено на теоретичния език“ от изложението му като „Трансформации на Женския пазар: производство на градски политики и политика на градското съжителство“. Не мисля, че това е добро предложение, защото замяната на думата „джентрификация“ (въпреки непопулярността си) ще отслаби силно общото послание на изследването, което в много отношения носи социална ангажираност, без с това да напуска академичните рамки.

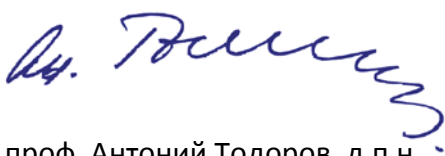
Все пак, авторът обяснява основния си принос в „предложената нова перспектива към политическия конфликт като разгъване на мрежа от отношения, които се натрупват в сегменти от същата тази мрежа, пресичаща се с други, за да им напластява временна

идентичност (стабилитет, но винаги временен), мрежа в която тези временно стабилизирани твърдения (актьори от различен порядък, ресурси от различен порядък) нямат знание за цялата мрежа, но имат значение – действат в нея и я трансформират дори в отдалечени и хлабаво свързани с позициите им зони“. Дълго, но ясно – политиката като конфликт в мрежи от отношения. И най-сетне, тази перспектива отвежда автора към идеята, че градската политика „оправомощава като субекти всички участници в градския живот“ – такова прогресистко разбиране за политиката на града, на съжителството в града, заслужава да бъде отбелязано. Още повече, че авторът извежда от това една етическа проблематика, която нарича „право на политика“. Намирам последното за чудесна находка, защото политиката тук не е нещо, което ни сполита, а нещо, което ни предоставя правото да участваме.

Ще допълня, че текстът е написан не само грамотно (е, някъде срещнах и буквени грешки), но и забавно, за което спомагат изрази като „Слава богу, засега предпочитат да следват тенденциите на пазара вместо да ги водят“ или пък „Да не си на мястото на главния архитект!“. Не е в рамките на очаквания хладен академичен стил, но не е и в разрез със стила на хуманитаристиката. Уважавам и употребата на първо лице единствено число – едно скъсване със строги академични изисквания предписващи малко лицемерна скромност.

И накрая, макар че представеното изследване повтаря един вече многократно разработен сюжет в международен план, то изглежда е първото такова изследване в българския контекст, което можем да приемем и за основния му принос. Колкото до посочените в текста и автореферата приноси, приемам ги изцяло (може би с изключение на вметката за властта – по въпроса има огромно количество литература). Оценявам положително и включването в текста на перспективите за по-нататъшна работа – изследването е отворено, затова е и вълнуващо. Бих отправил една критична бележка към общата структура на текста – седем глави с различна дължина, тежест и смисъл (приложението обичайно не е част от изложението и е неочаквано то да има номерация като поредна, макар и последна, глава; подобно и за въведението).

В заключение ще повтора началото – става дума за оригинално, висококачествено изследване в интердисциплинарно поле, което дава добри примери за изследователска строгост и отлично познаване на материята, както и уважително отношение към другите изследователи. Представената дисертация покрива напълно изискванията за присъждането на образователната и научна степен „доктор“ на Никола Атанасов Венков.

проф. Антоний Тодоров, д.п.н.